

”ہومی کے۔ بھابھا“ دے مابعد نو آبادیاتی تصورات

Abstract:

Homi K. Bhabha (born 1949) is an Indian English scholar, literary and cultural critic and distinguished theorist of Postcolonial studies. Developing the work of psychoanalytic and post-structuralist philosophers, Bhabha has been considered a profoundly unique voice in the study of Colonial, Postcolonial, and Globalized cultures. The significant ideas and terms explored in his dissertations, such as Hybridity, Ambivalence, and Mimicry; are formative for Postcolonial theory. His work remains an important reference for anyone interested in the hybrid cultural perspectives associated with Colonialism and Globalization. In this article an introductory study of the concepts (Hybridity, Ambivalence, Mimicry) coined by Bhabha is presented.

Keywords: Homi K. Bhabha, Colonialism, Postcolonialism, Hybridity, Ambivalence, Mimicry, Third Space.

مابعد نو آبادیات، مابعد جدیدیت دی ذیلی تھیوری اے۔ ایہ تھیوری دنیا دے مختلف علاقیاں وچ وقوع پذیر ہون والی نو آبادیاتی صورت حال دا مطالعہ اوہناں سماجی تے ثقافتی رشتیاں دے سیاق وچ کردی اے جیہناں دی تشکیل نو آبادکار تے مقامی باشندیاں دے وچکار ہوندی اے۔ ڈاکٹر ناصر عباس نیئر دے بقول ”مابعد نو آبادیات اپنی ابتدائی اور عمومی صورت میں، یورپی نو آبادیات کے ثقافتی اثرات کا مطالعہ ہے۔ یہ اثرات تاریخ، معاشرت، ادب، فن، زبان اور ان سب کے مطالعات پر مرتب ہوئے۔“⁽¹⁾ سٹیفن سلیمن (Stephen Slemon) نے مابعد نو آبادیات دی تعریف اسراں کیتی اے:

“Definitions of the Post-Colonial, of course vary widely, but for me the concept proves most useful not when it is

used synonymously with a post-independence historical period in once colonized nations. But rather when it locates a specifically anti or post-colonial discursive purchase in culture, one which begins in the moment that colonial power inscribes itself on to the body and space of its others and which continues as an often occulted tradition into the modern theatre of neo-colonialist international relations”.⁽²⁾

”مابعد نوآبادیاتی مطالعہ، ثقافتی مطالعہ اے۔ ایہ ایک نظریے دی حد تک ای اہم نہیں بلکہ سابق نوآبادیاتی مملکاں تے موجودہ جدید نوآبادیاتی مملکاں دے ادب نوں مقامی شناخت دے اعتبار نال سمجھن لئی اک اہم تنقیدی تھیوری اے۔“⁽³⁾ 1978ء وچ ایڈورڈ سعید دی کتاب ”شرق شناسی“ (Orientalism) دی اشاعت توں بعد نوآبادیاتی بحثاں دی شروعات ہوئی جیہناں وچ مابعد نوآبادیات دی حدود تے دائرہ کار دے تعین لئی مختلف نقطہ ہائے نظر سامنے آئے۔ مابعد نوآبادیات دا دائرہ کار صرف نوآبادیاتی نظام دے خاتمے توں بعد ای شروع نہیں ہوندا، بلکہ بل اشرافت (Bill Ashcroft) دے مطابق مابعد نوآبادیات، نوآبادیاتی نظام دی شروعات توں لے کے آج تک دیاں سبھی استعمار زدہ ثقافتاں دا مطالعہ کردی اے۔ ایس دی شروعات او سے لھے ہو چکی سی جدوں پہلا نوآبادیاتی ربط قائم ہو یا سی:

“Post-Colonialism, rather, begins from the very first moment of colonial contact. It is the discourse of oppositionality which colonialism brings into being”.⁽⁴⁾

مابعد نوآبادیات دی شروعات نوآبادیاتی تسلط دے دوران تے بعد ازاں اس دے خلاف مزاحمت دے رویاں تے طریقیاں توں ہوندی اے۔ مابعد نوآبادیاتی رجحان کسے نہ کسے صورت وچ او سے تے شروع ہو یا جدوں محکوم باشندیاں نے نوآبادکاراں دے خلاف مزاحمت شروع کیتی۔ ایہ رجحان تاریخی، سیاسی، تہذیبی تے ادبی سطح اُتے تقریباً نال نال ای شروع ہو یا تے اوہ سارے ملک جیہناں دا شمار تہی دنیا (Third World) وچ ہوندا اے، ایس دی ذیل وچ آندے نیں۔ مابعد نوآبادیات دا بنیادی مقصد صرف تہذیبی تے سیاسی سطح اُتے نوآبادیاتی نظام نوں الٹ دینا تے اس دی تھاویں مقامی تے ذیلی تہذیبیاں دا احیا نہیں بلکہ اپنے ماضی دی شاندار قدراں دی بازیافت وی اس دے مقاصد دا حصہ اے۔ نوآبادیات، اصل وچ اجارہ داری، ظلم، جبر، استحصال دا ناں اے تے مابعد نوآبادیاتی مطالعے وچ نوآبادکار دے اجارے، ظلم، جبر تے استحصال دیاں پیدا کردہ تدبیراں تے اوہناں

وجہوں پیدا کردہ نتیجیاں دا پردہ چاک کیتا جاندا اے۔

ویہویں صدی دے دُوبے ادھ وچ مختلف دانشوراں نے استعمار کاراں طرفوں کیتے گئے انسانی اتصال دیاں صورتاں نوں اپنے اپنے فکری زاویے راہیں بے نقاب کرن دیاں کوششاں کیتیاں۔ ایہناں دانشوراں وچ اک نال ”ہومی کے۔ بھابھا“ (Bhabha, Homi K) دا اے۔ ہومی بھابھا دا جنم یکم نومبر 1949ء نوں بھارت دے شہر ممبئی وچ ہويا۔ اعلیٰ تعلیم برطانیہ وچ حاصل کیتی تے یورپ دیاں مختلف یونیورسٹیاں وچ تعلیم تے تعلم نال وابستہ رہے۔ مابعد نوآبادیاتی مطالعات دے حوالیوں اوہناں دا نال خاص اہمیت دا حامل اے۔ ہومی بھابھانے اپنے مطالعات وچ آن گنت اصطلاحات تے تصورات نوں تشکیل دتا جسراں کہ نقل (Mimicry)، مخلوطیت (Hybridity)، دو جذبیت (Ambivalence) تے مقام ادغام (Third Space) وغیرہ۔ ہومی بھابھانے نوآبادکاراں تے اوہناں دی طاقت دے خلاف نوآبادیاتی باشندیاں دی مزاحمت دے سیاق وچ ایہناں اصطلاحاں نوں ورتیا اے۔ ہومی بھابھا اک Theorist دے طور تے تسلیم کیتے جاندا اے۔ اوہناں نے تھیوری دی سیاسی معنویت نوں نہ صرف قبولیا بلکہ ایس دی سیاسی توجیہات پیش کرن دے نال ایہنوں ادب نال وی جوڑیا اے۔ بھابھانے تھیوری دے مخالفان دے وچاراں نوں نہ صرف تنقیدی نقطہ نگاہ نال ویکھیا بلکہ اوہناں نوں رد وی کیتا۔ ایس تناظر وچ بھابھاساختیات دے اہم نظریہ دان بن کے سامنے آئے تے نوآبادیاتی مسائل دی تفہیم تے تشریح وچ ایہنوں بڑی اہمیتا دی۔ رامن سیلڈن تے پیٹر وڈون (Raman Selden and Peter Widdowson) دے بقول:

”برطانوی تناظر میں دیکھا جائے تو ہومی بھابھا کا طریقہ کار سامنے آتا ہے۔ وہ اپنے تجزیوں میں خاص طور پر ساختیاتی حربے بروئے کار لاتا ہے۔ مثال کے طور پر فوکو، دریدا اور جدید تحلیل نفسی کا طریقہ کار استعمال کرتے ہوئے اس نے استعماری ممالک کے طے شدہ ایجنڈوں پر تیسری دنیا کے ردعمل کے اثرات کا تجزیہ بھی کیا ہے۔ اس کے مضامین کا مجموعہ ”Nation and Narration“ 1990 میں شائع ہوا۔ اس کتاب میں اس نے معروف تنقیدی معیارات اور عظیم ناولوں میں قومی شناخت کی تعمیر، تجدید اور تخریب کے عمل کا مطالعہ کیا ہے۔ اس مطالعے کے دوران میں اس نے نئی اور پرانی عالمی طاقتوں یعنی برطانیہ، فرانس اور امریکا کو بھی پیش نظر رکھا ہے اور دوسری طرف لاطینی امریکا، افریقہ اور ایشیا کو بھی اور اس طرح رنگ، نسل، جنس اور معاشی تفاوت کے ان پہلوؤں کو واضح کیا ہے جو اس بے

ترتیب اور پیچیدہ صورت حال کو تشکیل دیتے ہیں۔⁽⁵⁾

ہومی بھابھانے متقدمین تے معاصرین دے کم نون نويس بہت وچ آگے ودھایاتے مابعد نوآبادیات وچ فکر انگیز تصورات متعارف کروائے۔ اوہناں نے ثقافتی مطالعات نون مابعد نوآبادیاتی تناظر وچ نویاں جہتیاں عطا کیتیاں۔ وہاب اشرفی دے بقول:

”بھابھاکے سلسلے میں مزید یہ بات کہی جاسکتی ہے کہ اس نے دریدہ کے رد تکمیل کے نظریے کو اپناتے ہوئے عمیق صورت پیدا کی اور اس میں نوآبادیاتی متون کے تجزیے میں دور رس نتائج اخذ کیے۔ اس کا ایک مشہور مضمون ”The Commitment of Theory“ 1989ء میں شائع ہوا۔ اس میں Hybrid ثقافتی تشکیلات وضع کرنے کی کوشش کی گئی ہے اور نئی تھیوری کی عظمت کو نشان زد کیا گیا ہے۔“⁽⁶⁾

مابعد نوآبادیاتی فکر وچ ”مخلوطیت“ (Hybridity) دا تصور ہومی بھابھانے متعارف کروایا اے۔ ایہ اصطلاح بنیادی طور تے حیاتیات (Biology) نال تعلق رکھدی اے جس وچ دو مختلف قسماں دیاں پودیاں یا جانوراں دے چیز ملا کے نويس جینیاتی ساخت تیار کیتی جاندی اے۔ ثقافتی مطالعات وچ مابعد نوآبادیاتی تھیوری دے حوالے نال ایہ اصطلاح بہت اہمیت رکھدی اے۔ اُردو وچ کجھ سوجھو اناں ”Hybridity“ واسطے دوغلیت یا دوغلاپن جیہہیاں اصطلاحاں وی استعمال کیتیاں نیس۔ تاہم، ”Cultural Hybridity“ واسطے ”مخلوطیت“ یا ”ثقافتی مخلوطیت“ زیادہ بامعنی جا پدی اے۔ بھابھانے ایہ اصطلاح اپنی کتاب ”The Location of Culture 1994“ وچ بیان کیتی اے۔ بھابھادے مطابق ثقافتاں جمود دا شکار نہیں ہوندیاں، ایہناں وچ تبدیلی رونما ہوندی رہندی اے۔ ثقافتاں نہ صرف اک دوسرے توں متاثر ہوندیاں نیس بلکہ اک دوسرے توں متاثر کردیاں وی نیس۔ بھابھاد ثقافتی مخلوطیت دا نظریہ ثقافتی لزومیت نون رد کر کے نوآبادکار دی تہذیبی برتری نون تنقید دا نشانہ بناندا اے۔

نوآبادکار جدوں وی کسے نلک نون اپنی نوآبادی (Colony) بناندا اے تے او تھے اپنی ثقافت وی مسلط کرن دی کوشش کردا اے۔ مسلط کیتی گئی نوآبادیاتی ثقافت پاروں مقامی باشندے دی شناخت آہستہ آہستہ منسوخ ہون لگدی اے۔ مسلط کرن تے قبول کرن دا رجحان دوواں پاسے ہوندا اے۔ کجھ تے نوآبادکار اپنی ثقافت مسلط کردا اے تے کجھ مقامی باشندے خود نوآبادکار دی ثقافت نون قبول کردا اے۔ قبول کرن دا کارن ایہ اے کہ نوآبادیاتی ثقافت نون اعلیٰ تے ماڈل دے طور تے پیش کیتا جاندا اے۔ اوہنوں ہر حوالیوں برتر ثابت کیتا جاندا اے، جیہہنوں مقامی باشندے تسلیم کردیاں ہونیاں اپناں دی کوشش کردا اے۔ صرف مقامی باشندے ای نوآبادیاتی ثقافت توں مرعوب نہیں ہوندا بلکہ نوآبادکار وی مقامی ثقافت

توں متاثر ہوندا اے۔ لیکن، نوآبادکار مقامی ثقافت نوں ایس طرح نہیں اپنندا جس طرح مقامی باشندہ نوآبادیاتی ثقافت نوں اپنندا اے۔ مقامی باشندہ اپنی ثقافت مکمل طور تے چھوڑ سکدا اے تے نہ ای نوآبادیاتی ثقافت مکمل طور تے اپنا سکدا اے۔ مقامی باشندے نوں اپنی زندگی وچ دو ثقافتاں نال نبرد آزمائی کرنی پیندی اے۔ دو ثقافتاں دی مخلوطیت داسامنا مقامی باشندے نوں شعوری یا لاشعوری طور تے کرنا پیندا اے۔ دو ثقافتاں دی ایسے تخلیط نوں بھابھانے ”Hybridity“ کا نال دتا اے۔⁽⁷⁾

مابعد نوآبادیاتی مطالعات وچ مخلوطیت سب توں زیادہ زیر بحث رہن والی اصطلاح اے جیہدے توں نوآبادیاتی دور وچ پیدا ہون والی ”مخلوط ثقافتی صورت“ (Transcultural Form) مراد لئی جاندی اے۔ مخلوطیت لسانی، ثقافتی، سیاسی تے نسلی؛ مختلف صورتاں وچ عمل فرما ہوندی اے۔ مخلوطیت دے حوالیوں نوآبادیاتی ہندوستان دی مثال ساڈے سامنے اے۔ لارڈ میکالے (Lord Macaulay) دی تعلیمی پالیسی مخلوط شناخت رکھن والی نسل تیار کرن دی غرض نال تشکیل دتی گئی سی۔ ایس تعلیمی پالیسی دا مقصد شعوری طور تے ہندوستانیوں دی انتہی جزئیت تیار کرنا سی جیہڑی نسلی اعتبار نال ہندوستانیوں جب کہ مزاج تے سوچن دے زاویے یورپی رکھدی ہووے۔ سید بشیر بخاری دے مطابق ”1835ء میں انگریزی کو ذریعہ تعلیم بنا دیا گیا اس میں کوئی شک نہیں کہ انگریزی نظام تعلیم ایک نئی ہندوستانی اشرافیہ پیدا کرنے کی غرض سے رائج کیا گیا جو باہر سے ہندوستانی، مگر اندر سے انگریز ہو۔“⁽⁸⁾ ہندوستانی اشرافیہ دی مخلوط شخصیت نوآبادکاراں دی ضرورت سی۔ ڈاکٹر ناصر عباس نیئر ایس نوآبادیاتی ضرورت دے پس پردہ مقاصد بارے لکھدے نیں:

”باہر سے ہندوستانی ہونے کی وجہ سے، وہ انگریز حکم رانوں کے یہاں برابری کا رتبہ نہ پاسکے اور اندر سے اینگلو ہونے کے سبب وہ ہندوستانیوں میں خود کو اجنبی محسوس کرے، نیز اس کی منقسم شخصیت کا داخلی رخ خود اپنے ہم نسلوں، اپنی روایت اور اپنے ماضی سے منقطع ہی محسوس نہ کرے، اس سے حقارت کا رویہ بھی اختیار کرے۔ اپنے ماضی سے انقطاع کے بعد پیدا ہونے والے خلا کو بدیسی علوم، اقدار اور طرز فکر سے پُر کرے۔“⁽⁹⁾

ایہ مخلوط ثقافت دی حامل نسل تہذیب و ثقافت، زبان، ادب تے علم؛ ہر زاویوں دو شناختاں وچ تقسیم ہوئی نظر آندی اے۔ جیہڑی نہ تے مکمل طور تے بدیسی اے تے نہ ای کامل دیسی شناخت رکھدی اے۔ لسانی حوالیوں گوہ کرے تہاں مقامی زباناں وچ انگریزی زبان دی تخلیط ساڈے سامنے اے۔ اسے طرح پتلون دے نال گرتا، لباس دی مخلوط (Hybrid) صورت اے۔

نوآبادیاتی نظام دی بنیاد دا انحصار امتیازات تے تضادات اُتے اے۔ حاکم تے محکوم، آفاتے غلام، مہذب تے وحشی، جدت تے روایت جیسے امتیازات وچ پہلے نون دُوبے تے غلبہ حاصل اے۔ یعنی ہر دو صورتاں وچ اک غالب اے تے دُوجا مغلوب۔ ایہ امتیازات تے تضادات نوآباد کار تے مقامی باشندے دی شخصیت وچ وی موجود ہوندے نیں جیہڑے ہمیشہ لئی شخصیت دا حصہ بن کے آگیاں نسلوں تک سرایت کر جاندے نیں۔ نوآبادیاتی صورت حال مقامی باشندے دی نفسیات اُتے بھرواں اثر کردی اے۔ ہومی بھابھا دے مابعد نوآبادیاتی مطالعات وچ ”دو جذبیت“ (Ambivalence) دی اصطلاح کلیدی حیثیت رکھدی اے۔ ڈاکٹر ناصر عباس نیئر نے اس دا ترجمہ ”دو جذبیت“، فرخ ندیم نے ”دو گوئیٹ“ تے ڈاکٹر محمد اشرف کمال نے ”ابہام“ لکھیا اے۔⁽¹⁰⁾ رابرٹ ینگ دو جذبیت (Ambivalence) بارے لکھدے نیں:

“A term first developed in psychoanalysis to describe a continual fluctuation between wanting one thing and wanting its opposite. It also refers to a simultaneous attraction toward and repulsion from an object, person or action”.⁽¹¹⁾

نوآبادیاتی تے مابعد نوآبادیاتی؛ دوواں زمانیاں دے ادب وچ استعماری ثقافت بارے رد و قبول دے دو متضاد جذبیاں دا مقامی باشندے وچ موجود ہونا ”دو جذبیت“ کہلاندا اے۔ متضاد جذبے اسراں کہ مقامی باشندے نوآبادیاتی ثقافت دے کجھ اجزا قبول کر لیندا اے تے کجھناں نوں رد کردا اے۔ دُوجی صورت وچ اک ای شے بارے پسندیدگی تے ناپسندیدگی دے جذبے ہوندے نیں۔ مقامی باشندے دی ایس نفسیاتی کشمکش نوں ”دو جذبیت“ کہندے نیں۔ ہومی بھابھا دا خیال اے کہ نقل (Mimicry) دا کلامیہ دو جذبیت دے ارد گرد مرتب ہوندا اے جس دے نتیجے وچ مقامی باشندے دی شخصیت دوہری یا منقسم ہو جاندی اے۔ برصغیر دے نوآبادیاتی سیاق وچ ایہ دو جذبی رجحان اوہناں مقامی باشندیاں وچ مشاہدہ کیتا جا سکدا اے جیہڑے نوآباد کاراں دے متعلق مختلف قسم دے بیانیے رکھدے نیں۔ دُوجیاں لفظاں وچ دو جذبیت، کشش تے گریز دی اُس پیچیدہ تخلیط دا ناں اے جیہڑی استعمار کار تے استعمار زدہ دے باہمی تعلق دی خاصیت ہوندی اے۔

نقل (Mimicry) دے مڈھلے نقوش فرانسزین دے مطالعات وچ ویکھے جا سکدے نیں۔ البتہ مابعد نوآبادیاتی مطالعات وچ ہومی بھابھا نے ”نقل“ نوں باقاعدہ اک اصطلاح دے طور تے متعارف کروایا اے۔ فرانسزین دے مطابق مقامی باشندے نوآباد کار نوں رشک دی نگاہ نال ویکھدے اے تے

فیر ایہی رشک تے پندیدگی مقامی باشندے نوں نو آبادکار دی نقل (Mimicry) تک لے جاندی اے۔ مقامی باشندہ، نو آبادکار دی ثقافت توں مرعوب ہو کے اوہنوں نہ صرف اپنان دی کوشش کردا اے بلکہ ایس تے فخر محسوس کردا اے۔ مقامی باشندے دا خیال ہوندا اے کہ اوہ نو آبادکار دی نقل کرن نال اس دے برابر ہو جائے گا لیکن نو آبادیاتی عہد وچ اسراں نہیں ہوندا۔ نو آبادکار، مقامی باشندے کو لوں اک خاص حد تک فاصلہ رکھدا اے۔ اک پاسے تے نو آبادکار، مقامی باشندیاں نوں مہذب بنان لئی تے اوہناں دی اصلاح لئی عیسائیت دی تعلیم دیندے نیں، جب کہ دوسرے پاسے روشن خیالی تے آزادی دی منتقلی دے خدشے نوں نظر وچ رکھدیاں ہونیاں گریز دارویہ وی اختیار کردے نیں۔ نو آبادکار نوں ایہہ نمائندیاں دی ضرورت رہندی اے جہہڑے صرف رنگ تے نسل دے لحاظ نال مقامی ہون لیکن شخصیت یا عاداتاں تے صفتاں دے لحاظ نال نو آبادکار نال مشابہت رکھدے ہون۔ یعنی اندروں گورے تے باہروں کالے۔ ایہہ باشندے نو آبادکار دی نقل تاں ہوسکدے نیں لیکن ہو بہ ہو اوہناں جہہ نہیں ہوسکدے تے نہ ای اس طاقت دے حامل ہوسکدے نیں جو نو آبادکار نوں حاصل ہوندا اے۔ نو آبادکار دی نقل مقامی باشندے نوں اپنی ثقافت تے شناخت کو لوں دور کر دیندی اے۔ اوہ اپنی زبان، ثقافت تے قدراں نوں کم تر سمجھن لگ پیندا اے۔ اچھی صورت حال وچ ہومی بھانہ نقل (Mimicry) وچ دو جذبیت (Ambivalence) دا مشاہدہ کرتے نیں کہ اک پاسے تاں نقل (Mimicry) نو آبادکار واسطے مثبت تے مددگار اے جب کہ دوسرے پاسے اس دے برعکس نو آبادیاتی کلامیے لئی چیلنج وی بن جاندی اے، کیوں کہ نقل وچ یورپی آزاد خیالی تے رائے دی آزادی دی گنجائش ہر ویلے موجود رہندی اے۔ مقامی باشندے صرف نو آبادکار دے کردار تے عمل دی نقل نہیں کردے بلکہ نو آبادکار نوں حاصل آزادی، طاقت تے حیثیت دی خواہش وی رکھدے نیں۔ بقول ہومی بھانہ:

“Colonial mimicry is the desire for a reformed recognizable "other", as a subject of difference that is almost the same but not quite. Which is to say that the discourse of mimicry is constructed around ambivalence in order to be effective, mimicry must continually produce its slippage, its excess, its difference”.⁽¹²⁾

نو آبادیاتی کلامیے دا مقصد مقامی باشندیاں نوں نو آبادکار دی مشابہت عطا کرنا اے تاں جے اس دے مفادات تے مقاصد نوں فروغ حاصل ہووے تے مقامی باشندیاں دے ذریعے نو آبادکار دی ترجمانی ہو سکے۔ لیکن ہومی بھانہ دا خیال اے کہ اچھی کامل نقل (Mimicry) ممکن نہیں کیوں کہ

اسراں نو آبادکار دی طاقت تے غلبہ کمزور ہوندا اے۔ ہومی بھابھا دے مطابق نوآبادیات دے مادی اثرات تے اس دے اخلاقی تے علمی برتری دے کلامیے وچ واضح فرق اے۔ نقل (Mimicry) نوآبادیاتی صورت حال وچ اک خلا نون جنم دین دے نال نال نوآبادیاتی کلامیے دی جزوی موجودگی نون وی ممکن بناندی اے۔ نقل (Mimicry) دے نوآبادیاتی ہندوستان وچ ابتدائی نقوش لارڈ میکالے دے بہنوئی چارلس ٹریویلین (Charles Trevelyan) دی کتاب ”On the Education of the People of India“ وچ ویکھے جاسکدے نیں، جیہڑی 1838ء وچ تصنیف ہوئی۔ ٹریویلین لکھدا اے ”ہندوستانی نوجوان ہم سے ہمارے ادب کے ذریعے مانوس ہونے کے بعد ہمیں غیر ملکی سمجھنا ترک کر دیتے ہیں۔ وہ ہماری ہی طرح ہمارے عظیم لوگوں کا ذکر کرتے ہیں۔ وہ یکساں طریقے سے تعلیم حاصل کرنے، یکساں باتوں میں دل چسپی لینے، یکساں مشاغل میں ہمارے ساتھ مصروف ہونے کے بعد ہندوؤں [ہندوستانیوں] سے زیادہ انگریز بن جاتے ہیں۔“ (13)

مخلوطیت (Hybridity) تے نقل (Mimicry) اک دوجے دے متوازی مصروف عمل رہندے نیں۔ نوآبادیاتی تنظیم توں بعد مقامی باشندے دو گروہاں؛ معاون کار (Herodians) تے مزاحمت کار (Zealots) وچ منقسم ہو جانداں نیں۔ معاون کار، نوآبادکار کولوں مغلوب ہو کے تعاون کرن تے آمادہ ہو جانداں نیں جب کہ مزاحمت کار اک حد تک تصادم دی روش اُتے چلداں نیں۔ سہولت کار یا معاون کار دا تعاون نوآبادکار تے مقامی باشندیاں دے وچکار فاصلے کم کر کے اوہناں نون اک دوجے دے نیڑے لے آندا اے۔ مقامی معاون کار اپنے نونیں سماجی کردار نون سمجھن لگ پیندا اے۔ اسراں مقامی معاشرے دے ادارے تے افراد وی اپنیاں ترجیحاں نوآبادکار دی خواہش اُتے بدلن لگ پینداں نیں۔ تبدیلی دا ایہ عمل نقل (Mimicry) توں شروع ہوندا اے تے مخلوطیت (Hybridity) تک جاری رہندا اے۔ ایس دوران جس نونیں ثقافت (مخلوط) دی تشکیل ہو رہی ہوندی اے اس وچ ترجیحاں دا تعین نوآبادکار دے مقاصد تے مفادات دے تحت ہوندا اے تے ساریاں سماجی تبدیلیاں نوآبادکار دے اختیار وچ چلیاں جاندیاں نیں، جس وچ نوآبادیاتی ثقافت دی برتری دا احساس لازمی طور تے موجود رہندا اے جیہڑا مقامی باشندیاں دی ثقافت نون ہر حوالیوں اپنی ثقافت توں کم تر سمجھدا اے۔ جسراں کہ پہلے بیان ہو چکیا اے، نوآبادیاتی کلامیے دا مقصد مقامی باشندیاں نون نوآبادکار دی مشابہت عطا کرنا اے، لیکن نوآبادکار ایہ وی چاہندا اے کہ ایہ مشابہت اک خاص حد تک منتقل ہووے۔ نوآبادیاتی ہندوستان دا جائزہ لین توں بعد نوآبادکاراں تے مقامی باشندیاں دے درمیان مخصوص ثقافتی فاصلہ یا تفریق نظر آندی اے۔ انگریزاں دے برتری دے احساس نے اوہناں نون ہندوستانیوں کولوں اک مخصوص

فاصلے تے رکھیا۔ ایس تقسیم دے حوالیوں ڈاکٹر ناصر عباس نیئر لکھدے نیں:

”نوآبادکار محض اس تقسیم کے ذریعے اپنے اختیارات کا مظاہرہ ہی نہیں کرتا، اس تقسیم کے نتیجے میں اپنے اختیار کو بڑھاتا بھی ہے۔ یہ تقسیم طبعی اور ذہنی، بہ یک وقت ہوتی ہے۔ نوآبادکار اپنی اقامت کا ہوں، چھاؤنیوں، دفاتر کو مقامی باشندوں سے الگ رکھتا ہے اور مقامیوں کو ان کے قریب پھینکنے کی سختی سے ممانعت ہوتی ہے۔“ (14)

ایتھے ذکر جوگ گل ایہ اے کہ نوآبادکار اپنا طرز زندگی نوآبادیاتی معاشرے وچ کھلارتے ضرور دیندے نیں لیکن تمام تر بالادستی دے باوجود اوہناں دی ثقافت دیاں جڑاں زمین وچ نہیں ہوندیاں، جس وجہوں خالص ترقی و حصول ممکن نہیں رہندا۔ اسرائیل مخلوط ثقافت (Hybrid Culture) نمونڈیر ہون لگ پیندی اے جیہنوں توانائی تے مقامی زمین کولوں حاصل ہوندی اے لیکن اس دی اصلیت تے شناخت دی واضح شکل گواچ جاندی اے۔

ہومی بھابھا ثقافتی مخلوطیت دے باعث پیدا ہون والی صورت حال نوں ”مقام ادغام“ (Third Space) داناں دیندے نیں۔ یعنی مخلوطیت توں بعد مقامی باشندے دی یا اس دی ثقافت دی جھہڑی نوں صورت سامنے آندی اے اوہ اک تیجی صورت اے۔ اگر ہندوستانی سیاق وچ ویکھیے تاں مقامی باشندہ نہ مکمل ہندوستانی رہیا تے نہ ای مکمل یورپی یا انگریز بن سکیا۔ ایس دوران دوواں خصوصیات نے یکجا ہو کے اک تیجی صورت پیدا کیتی اے جس نوں ہومی بھابھانے ”Third Space“ نال موسوم کیتا اے:

“In short, this is the space of ‘hybridity’ itself, the space in which cultural meanings and identities always contain the traces of other meanings and identities. Therefore, Bhabha argues, claims to inherent originality or purity of cultures are untenable, even before we resort to empirical historical instances that demonstrate their hybridity.” (15)

ہومی بھابھا مخلوطیت (Hybridity)، دو جذبیت (Ambivalence) تے نقل (Mimicry) جیسے تصورات جیسے ادبی متون دی قرأت نوں قدرے آسان بنا دیندے نیں جیہناں وچ متکلم دا بیانیہ نوآبادیاتی دباؤ پاروں منقسم شعور دا حامل ہوندا اے۔ ہومی بھابھا دے ذکر کیتے گئے تصورات فرانسزین تے ایڈورڈ سعید دے مابعد نوآبادیاتی نظریات دی مزید تفہیم دا باعث بندے نیں، جس پاروں نوآبادیاتی مطالعات وچ لیہناں دی اہمیت مزید ودھ جاندی اے۔

Reference:

- * Department of Pakistani Languages, Allama Iqbal Open University, Islamabad.
1. Nasir Abbas Nayyar, Dr.- Saqafi Shanakht aur Istaimari Ijaradari (Lahore: Sang-e-Meel Publications, 2014)19.
 2. Stephen Slemon- “Modernism's Last Post” in “Past the Last Post: Theorizing Post-Colonialism and Post-Modernism” (Edited by Ian Adam and Helen Tiffin), (Calgary Canada: University of Calgary Press, 1990)3.
 3. Suhail, Muhammad Aamir- Nau Abadiyaat o Ma'baad Nau Abadiyaat: Nazria, Tarikh, Itlaq (Lahore: Aqs Publication, 2019)11.
 4. Bill Ashcroft, Griffith, Tiffin (Editors), The Post-Colonial Studies Reader, (London: Routledge, 1995)117.
 5. Raman Selden, Peter Widdowson, Ma'baad Nau Abadiyaati: Aik Taaruf (Translated by Sayyed Imtiaz Ahmed), in Ma'baad Jadidiyat: Nazri Mabahis (Edited by Dr. Nasir Abbas Nayyar), (Lahore: Sang-e-Meel Publications, 2018)196.
 6. Wahab Ashrafi, Ma'baad Jadidiyat: Muzmirat-o-Mumkinat (Ilah Abad: Kitab Mahal, 2002)128.
 7. Suhail, Muhammad Aamir- Nau Abadiyaat-o-Ma'baad Nau Abadiyaat: Nazriya, Tarikh, Itlaq, 42.
 8. Sayyed Shabbir Bukhari- Macaulay aur Barr-e-Saghir ka Nizam-e-Taleem (Yaddasht, Hawashi, Taaliqaat), (Lahore: Aaina-e-Adab, 1986)65.
 9. Nasir Abbas Nayyar, Dr.- Saqafi Shanakht aur Istaimari Ijaradari, 15.
 10. Nau Abadiyaat-o-Ma'baad Nau Abadiyaat: Nazriya, Tarikh, Itlaq, 543.
 11. Robert Young, Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture, and Race, (London, Routledge, 1995)161.
 12. Bhabha, Homi K- The Location of Culture (New York: Routledge, 2004)122
 13. Saqafi Shanakht aur Istaimari Ijaradari, P:16
 14. Nasir Abbas Nayyar, Dr.- Lisaniyaat aur Tanqeed, Islamabad: Poorab Akadmi, 2009, 24.
 15. Bill Ashcroft, Gareth Griffith & Helen Tiffin (Editors), Post-Colonial Studies (The Key Concepts) (New York: Routledge, 2nd Edition, 2007) 53,54.